

Lietuvos istoriniai vargonai

Lithuanian Historical Organs | Historische Orgeln in Litauen

ŽEMAITIJA

Samogitia | Samogitien

- Varniai
- Kartena
- Mosėdis
- Akmenė

BALYS VAITKUS
VARGONAI | ORGAN | ORGEL

Lietuvos istoriniai vargonai

Lithuanian Historical Organs | Historische Orgeln in Litauen

ŽEMAITIJA

Samogitia | Samogitien

VARNIAI

Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia (buv. katedra) |

St. Apostles Peter and Paul Church | St.-Peter-und-Paul-Kirche

Dietrich Buxtehude (1637/9–1707)

1. *Praeludium in G*, BuxWV 163 _____ 8'27"

KARTENA

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia | St. Mary of the Assumption Church | Mariä-Himmelfahrt-Kirche

Joseph Haydn (1732–1809)

Iš ciklo | From | Aus *Flötenuhrstücke*, Hob. XIX: 1–32:

2. No. 1. *Allegro moderato* _____ 0'54"

3. No. 2. *Andante (Allegretto)* _____ 1'23"

4. No. 3. *Presto (Allegro moderato)* _____ 1'03"

5. No. 6. *Menuett „Der Wachtelschlag“* _____ 1'23"

6. No. 12. *Presto* _____ 0'55"

7. No. 8. *Menuett* _____ 1'53"

8. No. 10. *Vivace* _____ 0'57"

9. No. 4. *Andante* _____ 1'10"

MOSĒDIS

Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia | St. Archangel Michael's Church | St.-Michael-Kirche

Georg Böhm (1661–1733)

10. *Vater unser im Himmelreich* _____ 4'27"

Johann Gottfried Walther (1684–1748)

Concerto del Signor Taglietti B-dur | B-flat major:

11. *Adagio* _____ 2'10"

12. *Allegro* _____ 2'35"

13. *Adagio* _____ 1'20"

14. *Allegro* _____ 2'13"

AKMENĖ

Šv. Onos bažnyčia | St. Anne's Church | St.-Annen-Kirche

Juozas Naujalis (1869–1934)

15. *Svajonė | Dream | Träumen* _____ 3'27"

Johannes Brahms (1833–1897)

Iš ciklo | From | Aus *Elf Choralvorspiele*, Op. 122:

16. No. 3. *O Welt, ich muss dich lassen* _____ 2'28"

17. No. 8. *Es ist ein Ros' entsprungen* _____ 2'41"

Eugène Gigout (1844–1925)

18. *Toccata h-moll | B minor* _____ 3'11"

TT 42'37"

BALYS VAITKUS vargonai | Organ | Orgel

Girėnas Povilonis – projekto idėjos autorius ir vadovas | The Idea of the Project | Die Idee des Projekts
Petras Kričėna – garso režisierius | Sound Director | Klangregisseur
Įrašyta 2015 m. rugpjūčio 18–20 d. | Recorded on 18–20 August 2015 | Aufgenommen am 18.–20. August, 2015
© VŠĮ Vargonų paveldo centras, 2015 VPC 002 www.vargonai.com

LT		
Lietuvos istoriniai vargonai		5
Apie vargonus		
Varniai		8
Kartena		10
Mosėdis		14
Akmenė		16
Apie projekto dalyvius		
Balys Vaitkus		18
Girėnas Povilionis		19
Petras Kričena		20

EN		
Lithuanian Historical Organs		20
About the Organs		
Varniai		21
Kartena		22
Mosėdis		23
Akmenė		23
Project Members		
Balys Vaitkus		24
Girėnas Povilionis		24
Petras Kričena		25

DE		
Historische Orgeln in Litauen		25
Über die Orgeln		
Varniai		27
Kartena		27
Mosėdis		28
Akmenė		29
Mitwirkende des Projektes		
Balys Vaitkus		29
Girėnas Povilionis		30
Petras Kričena		30

Kūrinų registruotės Organ Registrations Registrierungen		31
---	--	----

Lietuvos istoriniai vargonai

Lietuvos vargonų istorija skaičiuoja jau daugiau kaip 600 metų. Pirmoji žinia istorijos šaltiniuose aptinkama 1408 m. balandžio 11 d., kai Vokiečių ordino magistras Ulrichas von Jungingenas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto žmonai Onai išsiuntė dovanų klavikordą ir nešiojamuosius vargonėlius, t.y. portatyvą: *item 6 m. vor eyn Cavicordium und Portativum, das unsers Homeysters Herzoge Wytowten Frauwe santé.*

Lietuvoje yra išlikę apie 450 vertingų autentiškų vargonų. Jų tarpe – apie 250 į kultūros vertybių registrą įtrauktų baroko, klasicizmo ir romantizmo laikotarpių instrumentų, sukurtų XVIII–XX a. Bene seniausias vargonų eksponatas Lietuvoje – tai XVII a. pabaigą menantis portatyvas, kurio dalys 2001 m. per ekspediciją buvo surastos Akmens kaimo bažnyčios (Varėnos r.) palėpėje. Jas surinkus ir dokumentavus, portatyvas dabar eksponuojamas Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje Vilniuje.

Svarbų vaidmenį mūsų šalies vargonų istorijoje atliko Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla, datuojama XVIII a. antra puse–XIX a. pirmą puse. Jos atstovų – vargonų meistrų (vargondirbių) – palikimas užima reikšmingą vietą Lietuvos, Baltarusijos, Latvijos ir Lenkijos vargonų statybos meno istorijoje. Apie šimtmetį funkcionavusios mokyklos vargonai išsiskyrė originaliais vėlyvojo baroko bruožais ir stilistine konversija nuo barokinių vargonų (barokinis instrumentas ir barokinis prospektas) iki barokinio instrumento ir klasicistinio prospekto derinio. Baroko ir klasicizmo samplaika ėmė ryškėti XVIII a. pabaigoje, kai vargonų prospektų puošyboje ir formoje pradėta taikyti rokokines,

klasicistines taikomosios dailės tendencijas, o muzikinė dalis stilistiškai beveik nekito, instrumentuose iki XIX a. vidurio išliko vėlyvojo baroko dispozicijos.

Unikali mūsų krašto vargondirbystės mokykla gana ilgai buvo analizuojama neatskiriama nuo Karaliaučiaus vargonų meistrų palikimo kaip šio regiono vargondirbystės marginalinė raiška mūsų šalies teritorijoje. Tokį požiūrį veikiausiai formavo tai, kad Vilniaus vargondirbystės mokyklos pradininkais tapo XVIII a. viduryje iš Vokietijos ir Rytų Prūsijos atvykę meistrai, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritoriją atvežę tų kraštų vargonų statybos tradicijas. Be to, nagrinėjant istorinius mūsų krašto vargonus, susiduriama su jų autorystės problema, nes vargondirbio, kaip ir kitų taikomosios dailės sričių, amatas to meto Lietuvoje nebuvo išskirtinis. Archyvinės žinios apie XVII–XIX a. Lietuvos bažnyčiose statytų vargonų meistrus yra pavienės ir skurdžios, bažnytiniuose dokumentuose dažniausiai nurodomas fundatorius ar užsakovas, o vargonų meistro vardas net neminimas. Vis dėlto, kruopštūs mūsų šalies vargonų paveldo tyrimai rodo, jog Lietuvoje tuo metu išryškėjo stilistiškai savarankiškos vargonų statybos tendencijos, peraugusios į unikalią vargondirbystės tradiciją – šimtametės mokyklos reiškinį, kuris suvienijo nemažą grupę vargonų meistrų, jų pameistrių ir pasekėjų (meistras Gerhardtas Arendtas Zelle ir jo aplinkos atstovai – sūnūs Michaelis Zelle ir Paulus Gerardus Zelle, Zelle's pameistrai Johannas Christophas Ungefugas ir Jacobas Philippas Griese bei pastarojo mokinys Józefas Kowalskis; Joachimas Friedrichas Scheelis ir jo aplinkos atstovai – vargondirbys Ludwikas Jozefas Klimowiczius bei Scheelio vyriausiasis sūnus Johannas Friedrichas Scheelis; atskirą stilistinę liniją suformavęs Zelle's pameistrs Nicolausas Jantzonas ir jo pasekėjai – meistras Mateusz Raczkowskis, Jantzono sūnus Friedrichas Samuelis ir pastarojo pameistrs vienuolis Modestas

Michniewiczius), o vargonuose nusistovėjo išskirtiniai dvibokštės vargonų fasado architektūros, puošybos ir skambesio bruožai.

2008 metais, bendradarbiaujant su LR Kultūros ministerija ir Kultūros paveldo departamentu, buvo išleista pirmoji kompaktinė plokštelė „Lietuvos istoriniai vargonai“, kurioje įamžintas devynerių vargonų Dotnuvos, Griškabūdžio, Kretingos, Lazdijų, Pumpėnų, Švėkšnos, Tytuvėnų ir Vabalninko bažnyčiose skambesys (vargonininkas Balys Vaitkus).

Šioje kompaktinėje plokštelėje pristatomi ketveri Lietuvos bažnyčių vargonai, įtraukti į LR Kultūros vertybių registrą. Tai instrumentai Žemaitijos regione – meistro Józefo Woyciullewicziaus 1821 m. pastatyti vargonai Varnių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčioje (buv. katedroje), Paulus Gerardus Zelle's 1774 m. instrumentas Kartenos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje, nežinomo meistro (vargonų prospektas) ir Friedricho Weissenborna (instrumentas) 1819/~1895 m. vargonai Mosėdžio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje bei vargonai Akmenės Šv. Onos bažnyčioje, kuriuos 1935 m. pastatė vargonų meistras Bruno Goebelis iš Karaliaučiaus. Šie instrumentai iki mūsų dienų išliko visiškai arba didžia dalimi autentiškai bei buvo restauruoti per pastaruosius keletus metų. Sudarant plokštelės programą, kūriniai buvo parenkami atsižvelgiant į vargonų stilistiką, siekiant kuo plačiau pademonstruoti instrumentų balsines ir technines galimybes, registrų įvairovę ir tembrų specifiką. Vargonų skambesys nebuvo retušuotas ar kitaip pagražintas, vienur girdėti klavišų mechanikos kleketavimas, kitur – netobulai derantis vamzdelių švilpesys, o pauzes tarp kūrinių užpildo dumplių gaudesys. Vis tai puikiai atspindi autentiškų vargonų skambesį.

Dėkojame Akmenės, Kartenos, Mosėdžio ir Varnių parapijų klebonams ir bendruomenėms už pagalbą rengiant šį įrašą.

Laudate Dominum in chordis et organo!

dr. Girėnas Povilionis

Fotografas Antanas Ivinskis

Meistras:

Józef Woyciullewicz.

Pastatymo data: 1821¹.

Remontai/perstatymai:

1871, 1893, 1902,

1960, 2011.

1 manualas, 16 registrų.

Griežykla – vargonų kai-
rėje. Dumplės – lygiagre-
tinės, neoriginalios.

Traktūra – mechaninė.

Dauguma vamzdžių, oro
skirstymo dėžė ir mecha-
nika yra autentiški.

gs' ~440 Hz

Manual (C–g^{'''})

Principal	8'
Octave	4'
Bordun	16'
Dulcinala	8'
Fleute maj	8'
Bordun	8'
Quintadena	8'
Fleute min	4'
Jula	4'
Quinte	3'
Super Octave	2'
Walflət	2'
Terz	1 3/5'
Oktave	1'
Mixtur	4 fach.
Trompete	8'

Apie vargonus

VARNIAI ■ Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia (buv. katedra)

Vargonus Varnių buvusioje katedroje 1821 m. pastatė Žemaitijos vargonų meistras Józefas Wojciullewiczius (Wojciulewicz, Wajciulewicz, Juozapas Vaiciulevičius, minimas 1806–1821). Jų statyboje meistras panaudojo dalį senų vamzdžių. 16 registrų vargonai turėjo trejas pleištinės dumples. 1871 m. instrumentą iš pagrindų perstatęs meistras Pranciškus Sideravičius (Franciszek Siderowicz)² senąsias dumples pakeitė naujomis, lygiagretinėmis; 1893 m. vargonus remontavo meistras Breyeris, 1902 m. – N. Ventas bei 1960 m. – nežinomas meistras. Šių vargonų prospektas klasicistinis, tačiau instrumento dispozicija barokinė. Architektūrinę trijų bokštų prospekto kompoziciją saikingai puošia geometrinių formų elementai ir ažūriniai drožiniai. Centrinio bokšto viršuje įkomponuotas Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio herbas. Vieno manualo ir 16 registrų vargonai neturi pedalinės klaviatūros, tačiau pasižymi plačia aštuonpėdžių fleitinių balsų gama. Paskutinius XX a. dešimtmečius vargonai stovėjo nebylūs, stipriai pažeisti kinivarpų ir kitų medžio kenkėjų. 2007 m. vargonų prospektą restauravo Stanislovo Stanionio dirbtuvė. 2007–2011 m. instrumentą sutvarkė vargonų meistro Laimučio Pikučio dirbtuvė. ■ ■ ■

¹ Vargonų viduje raudonu pieštuku lenkų k. parašyta: *Ru 1821 Zbudowany* (liet. – „1821 metais pastatyti“). Tačiau istoriografijoje (pavyzdžiui: Konradas Kaveckas, „Vargonai Lietuvoje“, in: *Muzikos barai*, Vilnius, 1938, Nr. 3, p. 68; Juozas Žilevičius, „Vargonų statyba Lietuvoje“, in: *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1965, t. 33, p. 131) minima ankstesnė vargonų pastatymo data – 1817-iejai bei tas pats meistras Juozapas Vaiciulevičius. Kadangi minėtų straipsnių autoriai nenurodo pirminio šaltinio, tikėtina, kad 1817 m. data nėra tikslī.

² Apie tai pieštuku lenkų kalba užrašyta ant oro skirstymo dėžės C dalies dugno.

Fotografas Girėnas Povilionis

KARTENA ■ Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia

Meistras: Paulus Gerardus Zelle/nežinomas.

Pastatymo data¹: 1774/1805.

Remontai/perstatymai: 1824, 1873, 1936, 2009.

1 manualas, 11 registų, varpeliai, būgnas.

Griežykla – vargonų kairėje. Dumplės – pleištinės, dvejios, rekonstruotos (2009).

Traktūra – mechaninė. Dauguma vamzdžių, oro skirstymo dėžės, mechanika yra autentiški.

Manual (C–e^{'''}) gs' ~440 Hz

Principal	4'	Tertia	1 3/5'
Flet major	8'	Sedecima	1'
Jula	4'	Mixtur	II ch.
Undamaris	4'	Trompet	8'
Quinta	3'		
Flet minor	4'	Pauke (Akustinis būgnas)	
Octava	2'	Cymbelstern (Žvaigždiniai varpeliai)	
Waldflet	2'		

¹ 1774 m. sukurti vargonai turėjo vieną manualą su trumpąja bosine oktava (CDEFGABH). Ant fasade stovinčio registro *Principal* vamzdžio liemens yra išlikę įrašai: *C princip 4 ped. fecit Paulus Celle / In ... [nutrinta neįskaitomai] / 1774 ... 14 ... / 4 fūs.*

Ant registro *Quinta* vamzdžio pėdos rasti įrašai: *C Quinta 3 ped. / 1774 / in Wilna.*

Ant registro *Tertia* vamzdžio pėdos rasti įrašai: *C Tertia 1 3/5 ped. / 1774 / in Wilna.*

Ant registro *Octava* vamzdžio pėdos rasti įrašai: *C Octava z fūs / 1774.*

Tačiau Kartenos bažnyčios vargonų autorystė ir datavimas yra dvejetainis, nes 1805 m. vargonai buvo iš pagrindų perstatyti: nenustatytas vargondirbys sumeistravo naują instrumentą, kuriame panaudojo seną instrumento vamzdžius. Kartenos bažnyčios 1806 m. vizitacijoje (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 378v.) rašoma, kad pozityvas yra 12 balsų, geras, 1805 m. naujai pastatytas ir išpuoštas. Vėlesnėse bažnyčios vizitacijose (1828, 1831, 1841) taip pat minimi 12 balsų vargonai (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 238, l. 73v.; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 230, l. 47; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 253, l. 233), o Kultūros paveldo centro archyve saugomoje Kartenos bažnyčios vargonų byloje dar rašoma, kad vargonai perkelti iš senosios, 1873 m. sudėgusios bažnyčios.

Kartenos bažnyčios vargonų istorijos pradžia siekia 1774 m. Tai liudija unikalus įrašas lotynų kalba ant vargonų fasade stovinčio didžiausio metalinio vamzdžio: *fecit Paulus Celle 1774* 7[neįskaitomas ženklas] *14 in Wilna* (liet. „padarė Paulius Celė 1774 m. rugsėjo 14 d. Vilniuje“). Jų meistras Paulus Gerardus Zelle (Paweł Cell, Celle, 1740–po 1787) – tai garsaus XVIII a. Vilniaus vargondirbystės mokyklos atstovo, iš Karaliaučiaus atvykusio ir Vilniuje apsigyvenusio vargonų meistro Gerharcto Arendto Zelle’s (?–1761) sūnus.

Kartenos vargonai – vienintelis žinomas išlikęs P. Zelle’s darbas. Nėra aišku, ar vargonai buvo sukurti šiai bažnyčiai, ar perkelti iš kitur. Įrašas „vargonai turi 12 balsų“ 1806, 1828, 1831 ir 1841 m. Kartenos bažnyčios vizitacijų dokumentuose sutampa su dabartinio instrumento balsų skaičiumi. Todėl tikėtina, kad minimi vargonai išliko iki mūsų dienų.

Vargonuose yra išlikę kelių skirtingų laikotarpių vamzdžiai: beveik visi metaliniai (alavo ir švino skardos) ir dalis medinių vamzdžių datuojami 1774 m. ir priskiriami P. Zelle’i. Dalis medinių ir cinko skardos vamzdžių datuojami XIX a.

Gana griežtų, simetriškų proporcijų, klasicistinės architektūros vargonų fasade matyti skirtingų laikotarpių ir stilių samplaika. Jį puošia barokiniai drožiniai, panaudoti nuo kitų senų vargonų ar altorių. Vidinėje vargonų pusėje išliko autentiško vargonų dažymo fragmentai, imituojantys tamsiai rudos spalvos marmuro faktūrą.

2007–2009 m. Kartenos vargonai buvo restauruoti pagal senąsias vargondirbystės tradicijas ir atkurtas XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės instrumentas.

Sudėtingiausia buvo atkurti metalo vamzdžius, kurių dauguma buvo stipriai sulankstyti, apipjaustyti, fasadiniai vamdžiai uždažyti keliais sluoksniais aliuminio ir bronzos pudros dažais. Atkuriant neišlikusius balsus buvo padaryta beveik du šimtai naujų metalinių vamzdelių. Restauruojant nesandarias ir persikreipusias oro skirstymo dėžes, jos buvo

Fotografas Girėnas Povilionis

klijuojamos karštais kaulų kljiais, sandarinamos natūralia avies oda, restauruotos susidėvėjusios mechanikos dalys. Remiantis analogais buvo atkurta klaviatūra su juodmedžio ir kaulo klavišais bei dvejys pleišto formos, kojomis minamos dumplės.

Restauruotų vargonų skambesį papildė Kartenos bažnyčios palėpėje surasti du apdulkėję, dideli mediniai Akustinio būgno vamzdžiai ir Žvaigždinių varpelių įrenginio liekanos. Išlikusios jų dalys buvo restauruotos, o trūkstamos detalės bei varpeliai padirbinti nauji.

Vargonus restauravo VšĮ „Vargonų paveldo centras“: restauratorius dr. Girėnas Povilionis iš Vilniaus, meistrai Algis Stepanauskas ir Gintautas Pilypaitis iš Marijampolės. Po restauravimo vargonai turi 11 balsų, būgną ir varpelius, ateityje planuojama atkurti registrą *Trompet 8'*.

a' ~440 Hz

I manual, HW (C–f''')

Bordun	16'
Principal	8'
Gambe	8'
Spitzfl[öte].	8'
Hohlfl[öte].	8'
Octave	4'
Flöte	4'
Kornett	3'
Mixtur	3'
Trompet	8'

**II manual, Positiv
(C–f''')**

Gedackt	16'
Aeoline	8'
Fugara	8'
Octave	4'
Flöte	4'
Piano	8'
Harmonika*	8'

(*neveikia/atjungta)

Pedal (C–c')

Bass	16'
Violon	16'
Bass	8'
Flöte	8'

Spielhilfen:

- Jalousieschweller II
- Manualkoppel
- Pedalkoppel

MOSĖDIS ■ Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia

Meistras: nežinomas/Friedrich Weissenborn.

Pastatymo data: 1819/~1895 (po 1893). Remontai/perstatymai: XX a. pab., 2013.
2 manualai, pedalai, 20 registų.

Griežykla – priešais vargonų prospektą. Dumplės – vienerios, lygiagretinės.
Traktūra – mechaninė. Vamzdynas autentiškas (~1895).

Mosėdžio bažnyčioje (Skuodo r.) stovi vienas didžiausių istorinių instrumentų Žemaitijoje. Tai – romantinio stiliaus vargonai vėlyvojo baroko fasadu. Šie vargonai jungia kelių meistrų darbus: fasadą 1819 m. sukūrė nežinomas meistras, o instrumentą ~1895 m. pastatė meistras Friedrichas Weissenbornas (Frydrichas Vaisenbornas, minimas 1864–1899/1901?) iš Jėkabpilio (Latvija). Tai didžiausi šio meistro vargonai Lietuvoje ir vienas paskutinių jo darbų¹.

Vargonų fasado struktūroje ir puošyboje vyrauja vėlyvojo baroko ir klasicizmo bruožai. Prospekto languose stovi originalūs senojo instrumento (1819), manoma, registro *Principal 8'* bosiniai alaviniai vamzdžiai.

Instrumentą sudaro du manualai, pedalai ir 20 registų². Profesionalių meistrų sukurtas originalių menzūrų vamzdynas pateikia įdomų ir turtingą romantinio instrumento skambesį.

2013 m. vargonus iš dalies restauravo meistras Antanas Šauklys iš Panevėžio – jis sutvarkė mechaninę instrumento traktūrą, dumplės ir pūtimo sistemą (oro skirstymo dėžės ir vamzdynas nerestauruoti).

¹ Mosėdžio bažnyčios vargonų antro manualo vamzdyno spintoje buvo aptiktas spausdintas reklaminius F. Weissenborno firmos darbų sąrašas su meistro pastatytais vargonais nuo 1865 m. iki 1893 m. (paskutinis darbas nurodytas kaip op. 84). Šiame sąrašė Mosėdžio bažnyčios vargonų nėra, o vėliausi žinomi F. Weissenborno vargonai datuojami 1895 m.

² Vargonai turi dar vieną, 21-ą registrą *Harmonika 8'*, kurį sudaro laisvo virpėjimo liežuvėliai (būdingi fisharmonijai ar akordeonui). Tačiau registras neveikia, yra po griežykla ir balkono grindimis.

Fotografías Girénas Povilonis

a' ~440 Hz

I manual, HW (C–f^{'''})

Quintade	16'
Gedackt	8'
Hohlflöte	8'
Principal	8'
Oktave	4'
Mixtur	2 fach
Trompete	8'

II manual, Positiv (C–f^{'''})

Vox cölestis	8'
Gamba	8'
Flöte	8'

Pedal (C–f['])

Prinzipal	16'
Subbas	16'
Echobas	16'
Cello	8'

Spielhilfen:

- Manualk[oppel].II-I
- Pedalk[oppel].II
- Pedalk[oppel].I
- Suboktavk[oppel].II-I
- Superoktavk[oppel].II-I
- Superoktavk[oppel].II-II
- Superoktavk[oppel].I-I
- Tr.A. (Trompete Auslöser)
- T(Tutti)
- F(Forte)
- Mf (Mezzoforte)
- P(Piano)
- A (Auslöser)
- Crescendowalze

AKMENĖ ■ Šv. Onos bažnyčia

Meistras: Bruno Goebel.

Pastatymo data: 1935. Remontai/perstatymai: 2014.

2 manualai, pedalai, 14 registų. Griežykla – priešais vargonų prospektą, šiek tiek nuo jo atitraukta. Dumlės – vienerios, lygiagretinės. Traktūra – pneumatinė.

1935 m. Akmenės bažnyčioje Bruno Goebelio (1860–1944) vadovaujamos žymios Karaliaučiaus vargonų firmos meistrai pastatė kamerinio dydžio, romantinio stiliaus vargonus¹. Jų fasadas – neogotikos stiliaus, dviejų tarpsnių, su aukštu cokoliu. Trijuose didžiausiuose prospekto languose stovi pirmo manualo registro *Principal 8'* tonų *C–ds'* metaliniai (cinko skarda), aliuminio pudra dažyti vamzdžiai. Vargonuose išliko beveik visi autentiški vamzdžiai. Taip pat išsaugota autentiška pūtimo sistema – mechaninės, kojomis minamos dvejios dumlės-dumtuvai. Išliko ir pneumatinė registų ir klaviatūrų valdymo sistema – tai vertingas XX a. pradžios inžinerinės technikos paveldo pavyzdys.

Vargonus 2014 m. restauravo vargonų restauratoriai dr. Girėnas Povilonis ir Bernardas Termenas iš Vilniaus. ■ ■ ■

¹ Vargonų autorystę ir pastatymo datą liudija įrašas žalvarinėje lentelėje vargonų griežykoje: *Orgelbauanstalt Bruno Goebel Söhne / 1935 Königsberg Pr. / Opus 385.*

B. Goebelio dirbtuvė XX a. pirmoje pusėje dabartinėje Lietuvos teritorijoje pastatė beveik pusšimtį vargonų. Iki šiol pilnai ar fragmentiškai išlikę 18 vargonų. Lietuvos vargonų istorijos kontekste šis Karaliaučiaus meistras ir jo darbai užima reikšmingą poziciją romantinių vargonų statybos tarpsnyje. Jo dėka Lietuvoje XX a. paplito Prancūzijos romantinių vargonų korifėjaus meistro Aristide'o Cavaillé-Coll'io sprendimai, kurių įtaką B. Goebelis netiesiogiai patyrė dirbdamas pas A. Cavaillé-Coll'io mokinius – pameistriaudamas pas Józsefą Angsterį Vengrijoje ir bendradarbiaudamas su Maxu Terletzkiu bei perėmęs pastarojo dirbtuvę Karaliaučiuje.

XX a. vargonų statybos tendencijas Lietuvoje paveikė šie B. Goebelio kūrybinio braižo aspektai: neogotikinio stiliaus, įvairių modifikacijų vargonų prospektai, pneumatinė registų ir klaviatūrų traktūra, išilginės oro skirstymo dėžės su odinėmis membranomis, atskirai montuojama griežykla, lygiagretinės dumlės su dviejų tarpsnių klostėmis.

Balys Vaitkus (g. 1963) 1985 m.

Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje (LMTA) su pagyrimu baigė fortepijono (prof. M. Azizbekovos kl.) ir vargonų (prof. L. Digrio kl.) specialybes. 1988–1989 m. stažavo Prahos menų akademijoje (Čekija), 1994 m. baigė vargonų meno aspirantūrą Liubeko aukštojoje muzikos mokykloje (Vokietija, prof. M. Haselböcko kl.), 2007–2008 m. Prahos menų akademijoje studijavo barokinį klavesiną (prof. G. Lukšaitės-Mrázkovos kl.). 2015 m. LMTA įgijo menų daktaro laipsnį (disertacija „Dinamikos fenomenas baroko muzikoje klavesinui“).

Nuo 1989 m. dirba LMTA, nuo 2015 m. yra LMTA Vargonų ir klavesino katedros vedėjas.

B. Vaitkus yra tarptautinio festivalio „Vargonų vasara“, meistriškumo kursų „Vargonų vasaros akademija“, koncertų ciklo „Gaudžia istoriniai vargonai“ bei J. Zuko jaunųjų vargonininkų konkurso iniciatorius ir meno vadovas. Nuo 2011 m. – Lietuvos nacionalinės filharmonijos ansamblio „Musica humana“ narys (vargonininkas ir klavesinininkas).

Apdovanojimų pelnė tarptautiniuose konkursuose: 1984 m. – II premija tarptautiniame pianistų konkurse Rygoje (Latvija), 1989 m. – specialus prizas už geriausią čekų vargonų muzikos atlikimą tarptautiniame konkurse „Prahos pavasaris“, 1993 m. – III premija ir publikos prizas Gelsenkircheno tarptautiniame vargonininkų konkurse (Vokietija), 1995 m. – II premija ir specialus prizas už geriausią lietuviškos muzikos atlikimą tarptautiniame M.K. Čiurlionio vargonininkų konkurse.

Fotografas Gediminas Savickis

2009 m. LR Kultūros ministro įsakymu B. Vaitkui suteiktas meno kūrėjo statusas.

Atlikėjas nuolatos koncertuoja Lietuvoje ir Europos šalyse, dalyvauja festivaliuose. B. Vaitkus grojo su Lietuvos nacionaliniu ir valstybiniu, „Neue Westfälische Philharmonie“ bei Liepojos simfoniniais orkestrais, Lietuvos kameriniu orkestru, LDK Valdovų rūmų orkestru „Camerata Palatina Vilnensis“, orkestru „Berliner Camerata“, ansambliu „Musica humana“ ir kt. Jo solinius koncertus transliavo „Kulturradio“ (Vokietija), „Radios Chrétiennes Francophones“ (Prancūzija), atlikėjo įrašų yra LR fonduose. Dalyvavo įrašant CD „Žymieji Baltijos šalių vargonai“ (Eres Edition, 1995) ir „Cantate Domino: XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muzika“ (Semplice, 2006). 2008 m. įgrojo solinę kompaktinę plokštelę „Lietuvos istoriniai vargonai“ (Vargonų paveldo centras). Mokslinių publikacijų paskelbė leidiniuose „Ars et praxis“ ir „Lietuvos muzikologija“.

Girėnas Povilionis (g. 1976), humanitarinių mokslų (menotyra) daktaras, vargonininkas, vargonų istorikas ir restauratorius technologas. Nuo 2012 m. yra LR Kultūros ministerijos Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos narys, Kultūros paveldo departamento (KPD) prie LR Kultūros ministerijos Kilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo tarybos narys; nuo 2009 m. – KPD Restauravimo tarybos narys.

2009–2011 m. Lietuvos kultūros tyrimų institute atliko podoktorantūrinę stažuotę, finansuojamą pagal ES programą „Podoktorantūros (post doc) stažuotių įgyvendinimas Lietuvoje“. 2006 m. Vilniaus dailės akademijoje apgynė daktaro disertaciją „Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla“; 2000 m. Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje baigė vargonų atlikėjo magistro studijas.

G. Povilionis vargonų statybos ir restauravimo srityje stažavo Prancūzijoje (1999–2000), Gotlando universitete Švedijoje (2001, 2006), Geteborgo universiteto Vargonų meno centre GoArt Švedijoje (2001–2002).

Nuo 2007 m. vadovauja viešajai įstaigai „Vargonų paveldo centras“.

Tyrinėja LDK vargonų meno raidą, Lietuvos bažnyčių istoriją, taikomosios dailės amato tradicijas. Inventorizavo daugiau kaip 350 Lietuvos istorinių vargonų bei parengė instrumentų dokumentacijos bylas. Pagal G. Povilionio vargonų restauravimo programas, autorinę priežiūrą buvo restauruoti bei restauruojami vargonai Kauno arkikatedroje bazilikoje, Alytaus, Kruonio, Pumpėnų, Kartenos, Akmenės, Linkmenų, Vanagų, Darbėnų ir kt. bažnyčiose. G. Povilionis yra dviejų monografijų autorius: „Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas

Fotografas Alfredas Simonavičius

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ (2013) ir „Lietuvos istoriniai vargonai“ (2008). Mokslinius tyrimus pristatė tarptautinėse konferencijose Lietuvoje, Prancūzijoje, Portugalijoje, Didžiojoje Britanijoje, Estijoje, Švedijoje, Latvijoje; publikavo apie 20 mokslinių straipsnių, daugiau kaip 50 straipsnių monografijose apie Lietuvos valsčius, kataloguose „Sakralinė dailė“, periodiniuose žurnaluose. Skaitė viešas paskaitas, vedė seminarus Lietuvos muzikos miestuose, Latvijos ir Lietuvos muzikos akademijose, renginyje „Lietuvos kultūros paveldo dienos 2008“. 2008 m. parengė ir išleido kompaktinę plokštelę „Lietuvos istoriniai vargonai“, sukūrė internetinį katalogą www.vargonai.com, yra dokumentinio filmo „Senieji Lietuvos vargonai“ scenarijaus autorius (2008, rež. Tomas Dainiuis Ribaitis, TV Europa).

Lithuanian Historical Organs

Lithuanian history of organs started 600 years ago. The first archival testimony about organs in Lithuania was dated 11th April 1408, when the Grand Master of the German Order Ulrich von Jungingen from Marienburg sent a present – a clavichord and a portative organ – to Anna, the wife of Vytautas, Grand Duke of Lithuania (in German: *Item 6 m. vor eyn Clavicordium und Portativum, das unsers Homeyesters Herzoge Wytowten Frauwe santé*).

At present there are about 450 authentic organs surviving in Lithuania. About 250 of them are included in the register of Lithuanian valuable cultural objects. They were built in the 18th–20th centuries and represent the style of baroque, classicism and romanticism in organ building. Probably the oldest surviving object is the portative organ dating back to the end of the 17th century in the church in Akmuo vilage (Varėna district). Its remains were found in the loft of the church. They were collected together and are now exhibited at the Lithuanian Museum of Theatre, Music and Cinema in Vilnius.

The Vilnius Late Baroque Organ Building School dated from the second half of the 18th to the first half of the 19th century played an important role in the history of Lithuanian organs. The heritage of its representatives – organ builders – holds an important place in the history of the art of organ building in Lithuania, Belarus, Latvia and Poland. The organs of the school that functioned for about a century were distinguished by original late baroque features

Garso režisierius **Petras Kričena** (g. 1976) mokėsi Nacionalinėje M.K. Čiurlionio menų mokykloje, vėliau studijavo Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, kur 1998 m. įgijo menų (muzika) bakalauro diplomą, 2002 m. baigė audiovizualinio meno magistro studijas. 1997–1998 m. Vilniaus etninės veiklos centre buvo atsakingas už renginių organizavimą, 1998–2000 m. UAB „Eurostar“ Žinių radijuje dirbo garso režisieriumi-operatoriumi, 2000–2002 m. – UAB „Baltijos TV“ garso režisieriumi, 2002–2008 m. buvo UAB „Žinių radijas“ garso režisierius ir technikos direktorius. Nuo 2004 m. dirba VŠĮ „Minimūza“ garso įrašų studijos vedėju ir garso režisieriumi, 2011 m. įkūrė ir yra UAB „Muzikija“ direktorius.

P. Kričena groja trombonu, fortepijonu, išilgine fleita, rašo dainas vaikams (Elenos Mezginaitės, Juozo Slėnio ir kt. žodžiais). Pagal jo muziką spektakliai vaikams buvo rodomi Panevėžio muzikiniame, „Strazdanėlių“ ir „Lėlės vežimo“ bei Valstybiniame Vilniaus mažajame teatruose.

and a stylistic conversion from baroque-style instruments (a combination of a baroque instrument and baroque facade) to a combination of baroque instrument and classicist facade. This stylistic fusion of baroque and classicism appeared at the end of the 18th century when rococo and classicist applied art tendencies appeared in facade ornamentation and form, while the musical part did not change much stylistically: late baroque stop lists remained in organs until the middle of the 19th century. For a long time the stylistically unique organ building school of our country was analysed inseparably from the heritage of the Königsberg organ masters as a marginal expression of the region on the territory of our country. This point of view must have been formed by the fact that the sources of the Vilnius organ building school were the activities of the masters who arrived in the Grand Duchy of Lithuania from Germany and East Prussia in the middle of the 18th century and brought the organ building traditions of these countries. Analysing historical organs in our country, the issue of authorship has to be addressed as at that time in Lithuania the trade of the organ builder was not exceptional (like other spheres of applied art), unlike in neighbouring Eastern Prussia, the Courland or Livonia with Lutheranism prevailing, where more attention was paid to the individuality of the organ builder. Archival data about the organ masters who built instruments in the churches of the Grand Duchy of Lithuania between the 17th and 19th centuries is scarce and scattered with church documents showing mostly the names of the donors or those who commissioned them, while the masters' names are not even mentioned.

Thorough research into the heritage of the organ in our country demonstrates that in Lithuania at that time stylistically autonomous tendencies of organ construction were highlighted and evolved into a unique tradition of organ-making craft – that is, into the phenomenon of the century school that united a considerable number of organ builders, their journeymen and followers. While referring to the organ itself the striking features of sound, decoration and double-tower architecture of the organ façade were established.

This CD presents four historical organs included in the register of Lithuanian valuable cultural objects. They are situated in the churches in the Žemaitija (Samogitia) region of Lithuania – Varniai, Kartena, Mosėdis and Akmenė. They survived completely or in fragments and have been restored in the last few years.

The music compositions for this CD were selected by taking into account the stylistics of the organs and for exposition of the organ sound – the features of mechanics, variety of registers and timbres. The organ music on this CD is as it was recorded so all the blemishes are heard: in some of the instruments it is the faulty mechanism, the squeaking of the bellows or the whistling pipes. All this is the reality of the organ heritage.

Dr. Girėnas Povilionis

About the Organs

VARNIAI

St. Apostles Peter and Paul Church

Registration see P. 8.

In 1821, the Samogitian organ master Joseph Wojciulewicz (Wojciulewicz, Wajciulewicz,

mentioned in 1806–1821) built the organ at Varniai Cathedral. He used part of the old pipes in the construction of the organ. The organ, with sixteen stops, had three diagonal bellows. The organ master Franciszek Siderowicz, who in 1871 reconstructed the instrument completely, replaced the old bellows with new horizontal ones. It is known that the organ master Breyer repaired the organ in 1893; it was fixed again by N. Vent in 1902 and also by an unknown master in 1960.

The façade of this organ is presented in the style of Classicism, however, its stoplist is in the Baroque style. The elements of geometrical forms and openwork carvings abstemiously embellish the triple-tower architectural composition of the organ façade. Right at the top of the central rise the Samogitian bishop Juozapas Arnulfas Giedraitis' (Józef Arnulf Giedroyc) coat of arms is embedded. The organ, with one manual and sixteen stops, does not possess a pedal keyboard but is characterised by a wide spectrum of eight-foot flute registers. For the last decades of the twentieth century the organ was not used and greatly suffered from sap rot and other wood-destroying pests. In 2007, the organ façade was restored by the firm of Stanislovas Stanionis. The organ was under repair at a workshop led by the organ master Laimis Pikutis from 2007 to 2011.

KARTENA

St. Mary of the Assumption Church

Registration see P. 11.

The history of the organ in Kartena Church dates back to 1774. This is evidenced by the unique inscription in Latin on the biggest metal pipe on the organ façade:

fecit Paulus Celle 1774 7[unreadable character] *14 in Wilna* ("made by Paulus Celle on 14th September 1774 in Vilnius"). This organ was constructed by Paulus Gerardus Zelle (Pawel Cell, Celle, 1740 – after 1787). He was the son of a famous representative of the Vilnius organ building school in the eighteenth century Gerhardt Arendt Zelle (?–1761), an organ master from Königsberg who settled in Vilnius. The organ of Kartena is the only known surviving work by Paulus Zelle. It is not known whether the organ was built for this church, or moved from elsewhere. The entry "the organ has twelve stops" – found in the documents of the years of 1831 and 1841 including the visits of the bishop to Kartena Church – coincides with the current number of the stops of the instrument. This suggests that the present instrument is mentioned in these documents.

The organ pipes of different periods have survived: almost all the metal (tin-lead) pipes and some of the wooden pipes date back to 1774 and are attributed to Paulus Zelle. A number of wooden and zinc pipes originated in the first half of the nineteenth century.

The organ façade of classical architecture and of fairly strict and symmetrical proportions exhibits a combination of different periods and styles. It is decorated with Baroque carvings used for other old organs or altars. In the interior of the organ fragments of its authentic engraving, imitating the texture of dark brown marble remains.

From 2007 to 2009, while restoring the organ of Kartena Church, following the ancient tradition of organ masters, the instrument of the end of the eighteenth century – the first half of the nineteenth century was rebuilt. The biggest

challenge was to restore the metal pipes most of which had been strongly folded and trimmed; the façade pipes were covered in several layers of aluminium and bronze powder paint. Almost two hundred new metal pipes were constructed to restore the missing stops.

When restoring the permeable and deformed windchests, they were joined with bone glue, sealed with natural sheep skin, and the worn-out mechanical parts were restored. The keyboard was restored with ebony and bone keys and double wedge-shaped foot-operated bellows were also restored.

The sound of the restored organ was supplemented by an acoustic drum (*Pauke*) and chord bells (*Cymbelstern*). Two dusty big wooden pipes of the acoustic drum as well as the remains of chord bells had been found in the attic of Kartena Church. Their extant parts were reconstructed, while those missing ones and the bells were made anew.

The organs were restored by the public non-profit organisation the Centre for Lithuanian Organ Heritage: the organ restorer was Dr. Girėnas Povilionis from Vilnius, and the organ masters were Algis Stepanauskas and Gintautas Pilypaitis from Marijampolė. After restoration the organ has eleven stops, a drum and bells; it is planned to restore the register *Trompet 8'*.

MOSĖDIS

St. Archangel Michael's Church

Registration see P. 14.

One of the largest historic organs in Samogitia can be found in Mosėdis Church in Skuodas district. This is an organ in the Romantic style with a late Baroque façade, linking several centuries of the craftsmanship of organ builders:

the organ façade was created by an unknown master in 1819, while the instrument itself was constructed by the organ master Friedrich Weissenborn from Jēkabpils (Latvia, mentioned from 1864 to 1899/1901?) in ca. 1895. In Lithuania, this is the largest organ built by that master and one of his last creations.

The features inherent to the late Baroque and Classicism both in the structure of the organ façade and its decoration prevail. Supposedly, the authentic bass tin pipes of the old instrument (1819) and the *Principal 8'* stop stand on the windows of the organ façade front.

The instrument consists of two manuals, pedals and twenty registers. Created by professional organ builders, the conduit of original pipe scales produces an interesting, rich and colourful sound of the Romantic period instrument. In 2013, the instrument was partly restored by the organ master Antanas Šauklyšs from Panevėžys, who rearranged the mechanical action of the instrument, its blowing system and bellows (the windchests and the conduit have not been restored).

AKMENĖ

St. Anne's Church

Registration see P. 16.

The Romantic chamber organ in Akmenė Church was built by a famous workshop from Königsberg led by the organ master Bruno Goebel (1860–1944). The organ façade represents the neo-Gothic style and has a structure of double rise, placed on the high pedestal. The metal pipes (zinc plated and painted with aluminium powder) of the *C–ds'* tones of the *Principal 8'* stop are placed in the three big windows of the organ façade. Nearly all the authentic

organ pipes have survived until now. The authentic blowing system of mechanical feeder bellows, pumped by foot has also remained. The installed pneumatic system represents a valuable heritage example from the beginning of 20th century engineering machinery. The organ was restored by the masters Dr. Girėnas Povilionis and Bernard Termen from Vilnius in 2014.

Project Members

Balys Vaitkus (b. 1963) graduated *cum laude* from the Lithuanian Academy of Music and Theatre (LAMT) as a pianist and organist (Prof. Marieta Azizbekova and Leopoldas Dirgys' class) in 1985; he was on internship at the Academy of Fine Arts in Prague between 1988 and 1989; he has completed his post-graduate organ studies at Musikhochschule Lübeck (Prof. Martin Haselböck's class) in 1994 and studied baroque harpsichord under Prof. Giedrė Lukšaitė-Mrázkova at the Academy of Fine Arts in Prague between 2007 and 2008. He was awarded his Doctor of Arts at the LAMT in 2015 (doctoral thesis *Phenomena of Dynamic in Baroque Music for Harpsichord*). He has worked at the LAMT since 1989 and has led the academy's Organ Department since 2015. Vaitkus is the laureate and prize-winner of several international pianists' and organists' competitions in Latvia (2nd prize, 1984), the Czech Republic (Special prize, 1989), Germany (3rd prize and Public's prize, 1993), and Lithuania (2nd prize and Special prize, 1995). Vaitkus is the initiator and artistic director of the

international festival *Organ Summer*, the master classes *Organ Summer Academy*, the concert cycle *Historical Organs* and the J. Žukas Organists' Competition since 2002. He has been the harpsichordist and organist of the chamber music ensemble *Musica humana* at the Lithuanian National Philharmonic Society since 2011. Vaitkus often performs as a soloist and with chamber and symphony orchestras as well as choirs from Lithuania and abroad. He has performed with the Lithuanian National, Lithuanian State, Neue Westfälische Philharmonie and Liepaja symphony orchestras, the Lithuanian Chamber Orchestra, Camerata Palatina Vilnensis, Berliner Camerata, *Musica humana* and others. He has broadcasted and recorded CDs, among them the CD *Lithuanian Historical Organs* (2008). He has published musical criticism and scientific articles in Lithuanian periodicals and the scientific journals *Ars et praxis* and *Lithuanian Musicology*.

Girėnas Povilionis (b. 1976), PhD in art criticism, organist, organ historian and restorer, and a senior specialist at the Centre for the Culture Heritage. He has taken part in the activities of the Commission of Certification of Cultural Values Restorers at the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania and the Council of Evaluation of Cultural Values at the Department of Cultural Heritage since 2012. He has been a member of the Council for Restoring at the Department of Cultural Heritage since 2009.

He was a Postdoctoral Fellow funded by the European Union Structural Funds project 'Post-doctoral Fellowship Implementation in Lithuania' at the Lithuanian Culture Research Institute

between 2009 and 2011. He defended his doctoral thesis *The Vilnius School of Late Baroque Organ Building* at the Vilnius Art Academy in 2006 and completed his studies for an MA in solo organ playing at the Lithuanian Academy of Music and Theatre in 2000.

Povilionis has improved his skills in organ building and restoration in France (1999–2000), at the Gotland University in Sweden (in 2001 and 2006) and at the Centre for Organ Art (GoArt) at Gothenburg University (2001–2002). He established and has led the public non-profit organisation the Centre for Lithuanian Organ Heritage since 2007.

Povilionis' scientific activities encompass research into historical organs and the issues of the preservation and restoration of heritage. He has made the inventory of about 350 Lithuanian historical organs. The organs in Kaunas Cathedral, Alytus, Kruonis, Pumpėnai, Kartena, Akmenė, Linkmenys, Vanagai, Darbėnai and other churches have been restored under Povilionis' restoring programmes and supervision. Povilionis is the author of two monographs: *The Late Baroque Organ Building Art in the Grand Duchy of Lithuania* (2013) and *Organ Building in Lithuania: from Baroque to Classicism* (2008). He has presented his research at international conferences and published over 20 scientific studies and 50 articles; he has delivered lectures in various towns of Lithuania, at the Latvian J. Vītols Academy of Music and the LAMT. Povilionis managed the CD project *Lithuanian Historical Organs* and the *Days of Cultural Heritage in Lithuania* dedicated to historical organs in 2008. He initiated the interactive organ catalogue www.vargonai.com and has written a script for the documentary

The Old Lithuanian Organs (2008, director Tomas Dainius Ribaitis, TV Europa).

Sound director **Petras Kričena** (b. 1976) started his music studies at the National M.K. Čiurlionis School of Arts. At the LAMT he completed his studies for a BA in music in 1998 and an MA in audiovisual art in 2002. He was responsible for event management at Vilnius Centre for Ethnic Culture between 1997 and 1998; he was a sound director at UAB Eurostar News Radio between 1998 and 2000 and Baltic TV between 2000 and 2002. He worked as sound director and technical director at News Radio between 2002 and 2008.

Since 2004, Kričena has been the head of the Recording Studio and sound director at the public non-profit organisation Minimūza. He established and has led the organisation Muzikija since 2011. He plays trombone, piano and block flute. He has composed an incidental music for Panevėžys J. Miltinis Theatre Strazdanėles, Panevėžys Puppet Wagon Theatre, Panevėžys Musical Theatre and the State Small Theatre of Vilnius. He is the author of songs for children based on verses by Elena Mezginaitė and Juozas Slėnis.

Historische Orgeln in Litauen

Die Orgelgeschichte in Litauen zählt über 600 Jahre, da die erste urkundliche Erwähnung vom 11. April 1408 stammt, als der Magister des deutschen Ordens Ulrich von Jungingen der Gattin des Litauischen Großfürsten

Vytautas, Ona, ein Clavichord und eine tragbare Orgel – Portativ – als Geschenk zukommen ließ: *item 6 m. vor eyn Clavicordium und Portativum, das unsers Homeysters Herzoge Wytowten Frauwe santé.*

In Litauen gibt es ca. 450 wertvolle authentische Orgeln. 250 darunter sind historische Instrumente des Barock, des Klassizismus oder der Romantik, gebaut in den 18., 19. und 20. Jahrhunderten, und stehen im Register der Kulturwerte. Bei wohl der ältesten erhaltenen Orgel in Litauen handelt es sich um das aus dem Ende des 17. Jh. stammende Positiv: seine Einzelteile wurden 2001 während einer Expedition im Dachboden der Kirche des Dorfes Akmuo (Bezirk Varena) gefunden: aufgesammelt und dokumentiert befindet sich das Positiv jetzt in der Ausstellung des Litauischen Museums für Theater, Musik und Film in Vilnius. Eine wichtige Rolle in der Orgelgeschichte des Landes spielte die Wilnaer Schule des Orgelbaus des späten Barock, die mit der zweiten Hälfte des 18. Jhs. – der ersten Hälfte des 19. Jhs. datiert wird. Der Nachlass der Orgelbauer, die als Vertreter dieser Schule fungierten, nimmt eine wichtige Stelle in der Geschichte der litauischen, weißrussischen, lettischen und polnischen Kunst des Orgelbaus ein. Die Orgel dieser Schule, die etwa ein Jahrhundert lang funktionierte, zeichneten sich durch originelle Merkmale des Spätbarock aus sowie durch stilistische Konversion von einer Barockorgel (Barockinstrument mit einem Barockprospekt) bis zur Komposition aus einem Barockinstrument und einem klassizistischen Prospekt. Das stilistische Ineinander des Barock und der Klassik wurde Ende des 18. Jahrhunderts deutlich, als in der Prospekt-Verzierung und

den Formen der Orgel sich die Rokoko- und klassizistischen Trends der angewandten Kunst manifestierten und der musikalische Teil dabei kaum stilistische Wandlungen erfuhr: in Instrumenten sind bis der Mitte des 19. Jhs. Dispositionen des Spätbarock erhalten geblieben. Die stilistisch einzigartige Orgelbauschule des Landes wurde ziemlich lange Zeit als unzertrennbar vom Nachlass der Königsberger Orgelbauer betrachtet, als marginale Prägung des Orgelbaus dieser Region. Diese Lesart ist wahrscheinlich dadurch entstanden, dass die Wilnaer Schule des Orgelbaus von den in der Mitte des 18. Jhs. aus deutschen Ländern und Ostpreußen zugereisten Meistern gegründet wurde, die ihre Orgelbautraditionen ins Großfürstentum Litauen brachten. Darüber hinaus stößt man bei historischen Orgeln Litauens auf das Problem ihrer Urhebererschaft, denn damals genoss das Orgelbau-Gewerbe, wie auch andere angewandte Künste, keine Exklusivität. Die Archivkenntnisse zu Meistern der im 18.-19. Jahrhundert in Kirchen des Großfürstentums Litauen gebauten Orgel sind vereinzelt und karg, in Kirchenunterlagen wird meistens der Stifter oder Auftraggeber genannt, der Name des Orgelmeisters aber nicht mal erwähnt. Dennoch zeigt sorgfältiges Erforschen des Orgelnachlasses, dass in Litauen zu der Zeit eigenständige stilistische Orgelbautrends deutlich wurden, die zur einzigartigen Tradition des Orgelbaus avancierten – das Phänomen der hundertjährigen Schule, die eine Menge der Orgelmeister, ihrer Gesellen, Nachfolger und Nachahmer einte, und sich Zeichen der ausschließlich zweitürmigen Architektur der Orgelfassade, Verzierung und des Klanges in Orgeln etablierten.

2008 wurde in Zusammenarbeit mit dem litauischen Kulturministerium und dem Departement des Kulturmachlasses die erste CD der historischen Orgel in Litauen herausgegeben, auf der der Klang der neun historischen Orgeln in Kirchen von Dotnuva, Griškabūdis, Kretinga, Lazdijai, Pumpėnai, Švėkšna, Tytuvėnai und Vabalninkas festgehalten wurde (eingespielt vom Organisten Balys Vaitkus).

Die aktuelle CD stellt vier Kirchenorgeln in Litauen vor, die auf dem Register der Kulturwerte stehen. Die Instrumente sind entweder gänzlich erhalten geblieben oder zum großen Teil authentisch und in den letzten Jahren restauriert, sie alle befinden sich in der niederlitauischen Region Schemaiten – in Varniai, Kartena, Mosėdis und Akmenė. Beim Zusammenstellen des Programms für diese CD sind Werke nach der Stilistik der jeweiligen Orgel ausgesucht worden, damit sich ihr Klang möglichst breit entfaltet, ihre Stimm- und technische Möglichkeiten, Vielfalt der Register und eigene Timbres deutlich aufgeführt werden können.

Dr. Girėnas Povilionis

Über die Orgeln

VARNIAI. St.-Peter-und-Paul-Kirche

Disposition auf der S. 8.

Im einstigen Dom Varniai wurde die Orgel 1821 vom niederlitauischen Orgelmeister Józef Woyciullewicz (Wojciulewicz, Wajciulewicz, erwähnten im 1806–1821) gebaut. Zum Teil hat er alte Pfeifen verwendet. Die Orgel mit 16 Registern hatte drei Keilbälge. Franciszek Siderowicz, der die Orgel 1871 gründlich

umbaute, ersetzte den alten Balg durch einen neuen, Parallelbalg. Es ist überliefert, dass die Orgel 1893 vom Meister Breyer, 1902 von N. Vent und 1960 vom unbekanntem Meister renoviert wurde.

Das Prospekt dieser Orgel ist klassizistisch, aber das Instrument hat eine barocke Disposition. Die dreitürmige Architektur des Prospekts ist zurückhaltend mit geometrischen Elementen und filigranen Schnitzereien verziert. An der Spitze des Hauptturmes ist der Wappen des Schemaiten-Bischofs Józef Arnulf Giedroyc (Juozapas Arnulfas Giedraitis) einkomponiert. Die Orgel hat ein Manual und 16 Register, aber kein Pedal, dennoch zeichnet sie sich durch eine breite Reihe von 8 Fuß-Flötenstimmen aus.

Die letzten Jahrzehnte im 20. Jahrhundert blieb die Orgel stumm, stark beschädigt von Borkenkäfern und andere Forstschädlingen. 2007 wurde das Orgelprospekt in der Werkstatt von Stanislovas Stanionis restauriert. 2007–2011 ist das Instrument von der Werkstatt des Meisters Laimutis Pikutis in Stand gesetzt worden.

KARTENA. Mariä-Himmelfahrt-Kirche

Disposition auf der S. 11.

Die Geschichte der Kirchenorgel in Kartena reicht in das Jahr 1774. Das wird von einer lateinischen Inschrift auf der größten Metallpfeife in der Orgelfassade bezeugt: *fecit Paulus Celle 1774 7[...]* 14 in Wilna („gemacht von Paulus Celle am 14. September 1774 in Wilna“). Der Meister Paulus Gerardus Zelle (Paweł Cell, Celle, 1740 – nach 1787) war der Sohn des aus Königsberg stammenden Orgelmeister

Gerhardt Arendt Zelle (?–1761), welcher der Wilnaer Orgelbauschule angehörte.

Die Orgel in Kartena ist das einzige bekannte erhalten gebliebene Werk von Paulus Zelle. Es gibt keine Angaben dazu, ob die Orgel für diese Kirche gebaut oder von einer anderen dorthin verlegt wurde. Der Eintrag „die Orgel hat 12 Stimmen“ in Unterlagen der bischöflichen Besuche von 1831 und 1841 stimmt mit der vorhandenen Anzahl der Stimmen überein. Das lässt vermuten, dass es in Unterlagen vom diesem Instrument handelte.

In der Orgel sind Pfeifen aus mehrere Perioden erhalten geblieben: fast alle Metall- (Zinn- und Bleiblech) und ein Teil der Holzpfeifen werden mit 1774 datiert und Zelle zugeschrieben. Ein Teil der Holz- und Zinnblechpfeifen wird mit der ersten Hälfte des 19. Jhs. datiert.

Die Fassade der ziemlich strikten Orgel von symmetrischen Proportionen der klassizistischen Architektur zeigt das Ineinander der unterschiedlichen Zeiten und Stile auf. Sie ist mit Barockschnitzereien von anderen ausgerichteten Orgeln oder Altären verziert. Auf der Innenseite sind noch Fragmente des authentischen Anstrichs geblieben, Nachahmung der Marmorfaktor in tiefem Braun.

Beim Restaurieren 2007–2009 wurde getreu den Traditionen des Orgelbaus das Instrument der Ende des 18. Jhs.–ersten Hälfte des 19. Jhs. wiederhergestellt. Am kompliziertesten war es, die Metallpfeifen wiederherzustellen, denn die meisten waren stark eingeknickt, gestützt die Fassadenpfeifen mit mehreren Schichten Aluminium- und Bronzepulver angestrichen. Beim Wiederherstellen der nicht erhaltenen Stimmen wurden fast 200 neue Metallpfeifen gefertigt.

Undichte und schiefe Windladen wurden beim Restaurieren mit heißem Knochenleim geklebt und mit Schafshaut abgedichtet, die ausgediente Mechanik ersetzt. Aufgrund der Analogie wurde der Spieltisch mit Tasten aus Ebenholz und Bein sowie zwei keilförmige Tretbälge wiederhergestellt. Der Klang der restaurierten Orgel konnte ergänzt werden, da auf dem Dachboden der Kirche zwei verstaubte große Holzpfeifen der Pauke und Reste des Cymbelsterns gefunden wurden. Die erhalten gebliebenen Teile wurden restauriert, die fehlenden sowie die Glocken neu angefertigt.

Die Orgel wurde vom Zentrum für Orgel-Nachlass e. V. restauriert: vom Restaurator aus Vilnius Dr. Girėnas Povilonis und Orgelbaumeistern aus Marijampolė Algis Stepanauskas und Gintautas Pilypaitis. Die restaurierte Orgel hat elf Stimmen, die Pauke und den Cymbelstern, demnächst soll auch das Register *Trompet 8'* wiederhergestellt werden.

MOSĖDIS. St.-Michael-Kirche

Disposition auf der S. 14.

In der Kirche von Mosėdis befindet sich eins der größten Instrumente Niederlitauens. Die Romantik-Orgel mit der Spätbarock-Fassade umfasst das Werk von einigen Jahrhunderten und mehreren Meistern: die Fassade wurde 1819 von einem unbekanntem Meister entworfen, und das Instrument selbst ~1895 vom Meister Friedrich Weissenborn aus Jekabpils (Jakobstadt, Lettland) gebaut. Das ist die größte Orgel von diesem Meister in Litauen und eins der letzten seiner Werke.

Im Aufbau und in der Verzierung der Orgelfassade sind Züge des Spätbarock und des

Mitwirkende des Projektes

Klassizismus vorherrschend. In den Fenstern der Fassade sind die Original-Bass-Zinnpfeifen des alten Instruments (von 1819) zu sehen, vermutlich des Registers *Principal 8'*. Das Romantik-Instrument hat zwei Manuale, Pedal und 20 Register. Das von professionellen Meistern gefertigte Pfeifenwerk aus Original-Zylindern bietet einen spannenden und farbenreichen Klang.

Antanas Šauklys aus Panevėžys, der 2013 das Instrument teilweise restaurierte, brachte die mechanische Traktur und Windanlage in Stand (Windladen und Pfeifenwerk sind nicht restauriert).

AKMENĖ. St.-Annen-Kirche

Disposition auf der S. 16.

1935 haben Meister der renommierten Orgelwerkstatt aus Königsberg, unter der Leitung von Bruno Goebel, in der Kirche von Akmenė eine Romantikorgel in Kammergröße gebaut. Ihre Fassade war neugotisch, war zwei Abschnitten, mit hohem Sockel. Die drei größten Fenster des Prospekts zeigen C–ds' Metallpfeifen (Zinnblech) des Registers *Principal 8'* des I. Manuals, bedeckt mit Aluminium-Pulver. In der Orgel sind fast alle authentischen Pfeifen erhalten geblieben. Auch die authentische Windanlage mit zwei mechanischen Tretpälgen ist erhalten. Die pneumatische Steuerung der Register und des Spieltisches ist ebenfalls erhalten, sie gehört zu dem wertvollen Technik-Nachlass des frühen 20. Jhs.

Die Orgel ist 2014 von Restauratoren aus Vilnius, Dr. Girėnas Povilionis und Bernardas Termenas, restauriert worden.

Balys Vaitkus (geb. 1963) absolvierte 1985 mit Auszeichnung die Litauische Hochschule für Musik und Theater: Klavier bei Prof. Mariam Azizbekova und Orgel bei Prof. Leopoldas Digrys. Studienaufenthalt an der Akademie der musischen Künste in Prag 1988–1989, Abschluss der postgraduierten Orgelkunst-Studien an der Musikhochschule Lübeck bei Prof. Martin Haselböck 1994. Barockcembalo-Studium an der Akademie der musischen Künste in Prag bei Prof. Giedrė Lukšaitės-Mrāzkova 2007–2008. Promotion von der Litauischen Hochschule für Musik und Theater 2015 mit der Dissertation „Das Dynamik-Phänomen in der Barockmusik für Cembalo“. Ab 1989 Lehrkraft an dieser Hochschule, ab 2015 Leiter des Lehrstuhls für Orgel. Ab 2002 fungiert er als Gründer und künstlerischer Leiter des internationalen Orgelsommer-Wettbewerbs, der Sommer-Meisterklassen, der Konzert-Reihe der historischen Orgel sowie des Wettbewerbs für junge Organisten. Ab 2011 Mitglied des Ensembles *Musica humana* der Litauischen Nationalphilharmonie (Orgel und Cembalo). Balys Vaitkus war Gewinner bei internationalen Wettbewerben: beim Klavierwettbewerb in Riga 1984, Preis für die beste Interpretation der tschechischen Orgelmusik beim Wettbewerb Prager Frühling 1989, beim Orgelwettbewerb in Gelsenkirchen 1993, Preisträger, auch für die beste Aufführung der litauischen Musik beim Čiurlionis-Orgelwettbewerb 1995.

Balys Vaitkus spielte mit den litauischen National-, Staats-Symphonie- und Kammerorchestern, mit der Neuen Westfälischen Philharmonie, dem Symphonieorchester von Liepaja, mit der Camerata Palatina Vilnensis, der Berliner Camerata, dem Kammerensemble Musica humana u. a. Seine Solokonzerte wurden vom *Kulturradio*, *Radios Chrétiens Francophones* übertragen, er hat beim Litauischen Hörfunk und für CDs. „Die bekanntesten Orgeln des Baltikums“ sowie „Cantate Domino: Musik des Großfürstentums Litauen im 17. Jh.“ aufgezeichnet. 2008 erschien seine Solo-CD. „Historische Orgeln in Litauen“. Seine Forschungsbeiträge wurden in *Ars et praxis* und *Lietuvos muzikologija* veröffentlicht.

Girėnas Povilionis (geb. 1976), promovierter Kunsthistoriker, Organist, Orgelhistoriker und -restaurator. Ab 2012 ist er bei Nachlassenschätzungs- und -pflege-Gremien beim Litauischen Kulturministerium tätig. Master-Abschluss der Litauischen Hochschule für Musik und Theater als Orgel-Interpret 2000, Promotion an der Kunsthochschule in Vilnius mit der Dissertation „Die Wilnaer Orgelbauschule des Spätbarock“ 2006; Post-Doc-Scholarship am Litauischen Institut für Kulturforschung im Rahmen des EU-Programms 2009–2011. Studienaufenthalte im Bereich Orgelbau und -restaurierung: in Frankreich 1999–2000; an der Universität Gotland 2001 und 2006; im Zentrum für Orgelkunst *GoArt* der Universität Göteborg in Schweden 2001–2002. Ab 2007 leitet er das Zentrum für Orgel-Nachlass e.V. Forschungsgebiete: Entwicklung der Orgelkunst im Großfürstentum Litauen, Geschichte der Kirchen in Litauen, Traditionen der

Gewerbe der angewandten Kunst. Bestandaufnahme von über 350 historischen Orgeln in Litauen sowie Aufbereitung der Dateien der Instrumente. Nach von Povilionis entworfenen Restaurierungsplänen und unter seiner Aufsicht wurden oder werden Orgeln im Dom zu Kaunas, in Kirchen von Alytus, Krūonis, Pumpėnai, Kartena, Akmenė, Linkmenys, Vanagai, Darbėnai u. a. restauriert.

Povilionis verfasste zwei Monographien: zur Kunst des Orgelbaus des Spätbarock (2013) und zu historischen Orgeln in Litauen (2008). Seine Forschungen wurden auf internationalen Tagungen in Litauen, Frankreich, Portugal, Vereinigten Königreich, Estland, Schweden, Lettland präsentiert; er veröffentlichte über 20 Forschungsbeiträge, über 50 Artikel in Sammelbänden, Katalogen, Zeitschriften, gab öffentliche Vorträge und Seminare in litauischen und lettischen Hochschulen. 2008 erschien die von ihm herausgegebene CD „Historische Orgel in Litauen“; er stellte den Katalog www.vargonai.com ins Netz, schrieb das Drehbuch für den Dokumentarfilm über die alte Orgel in Litauen (TV Europa, 2008, Regie: Tomas Dainius Ribaitis).

Tonregisseur **Petras Kričėna** (geb. 1976) absolvierte die Nationale Mikalojus-Konstantinas-Čiurlionis-Kunstschule und die Litauische Hochschule für Musik und Theater: Bachelor of Arts 1998, Magister audiovisueller Künste 2002. War als Event-Veranstalter, Tontechniker, -regisseur und technischer Leiter bei privaten Sendern und Studios tätig, 2011 gründete er und leitet die Muzikija-GmbH.

Petras Kričėna spielt Posaune, Klavier, Längsflöte. Er hat Musik für Schauspiel-, Puppen-, Musiktheater und Kinderlieder komponiert.

Kūrinių registruotės

Organ Registrations | Registrierungen

Originalios įrašytų kūrinių registruotės – vargonininko Balio Vaitkaus | Original registrations by organist Balys Vaitkus | Registrierungen von Balys Vaitkus

VARNIAI

Dietrich Buxtehude

Praeludium in G, BuxWV 163

- t. 1: P 8', B 16', FIMj 8', FIMn 4',
JI 4', SO 2', O 1', Mix
- t. 10: – P 8', Mix
- t. 33: + P 8', Mix
- t. 44: (Fuga I) B 8', Wfl 2'
- t. 83: – B 8', Wfl 2';
+ Dulc 8', Qd 8'
- t. 87: – Dulc 8, Qd 8';
+ O 4', FIMj 8', JI 4'
- t. 98: + P 8', SO 2'
- t. 105: + Terz 1 3/5'
- t. 110: – Terz 1 3/5'
- t. 113: (Fuga II) P 8', O 4', FIMj 8',
JI 4', Q 3', SO 2', O 1'
- t. 143: + B 16', Mix
- t. 153: + Tr 8'

KARTENA

Joseph Haydn

Flötenuhrstücke, Hob. XIX: 1–32:

- No. 1 *Allegro moderato*: FIMn 4', Wfl 2'
- No. 2 *Andante (Allegretto)*: JI 4'
- No. 3 *Presto (Allegro moderato)*: FIMj 8', Wfl 2'
- No. 6 *Menuett „Der Wachtelschlag“*:
FIMj 8', Q 3'
- No. 12 *Presto*: FIMj 8', P 4', O 2'
- No. 8 *Menuett*: FIMj 8', JI 4', Q 3', Wfl 2'
- No. 10 *Vivace*: FIMj 8', O 2';
[più presto] + Cymbelstern
- No. 4 *Andante*: P 4'; t. 25: – P 4', + Wfl 2';
t. 32: – Wfl 2', + FIMj 8'

MOSÈDIS

Georg Böhm

Vater unser im Himmelreich

- t. 1: Ped = Bass 16', Flbass 8';
Pos = Fug 8', Piano 8', O 4', Fl 4';
HW = P 8', HIFI 8', Fl 4', Corn 3'

Johann Gottfried Walther

Concerto del Signor Taglietti:

- Adagio*: Pos = Piano 8', Aeol 8', Fl 4';
HW = P 8'
- Allegro*: Pos = Fug 8', Piano 8', O 4', Fl 4';
HW = P 8', Gb 8', SpFl 8', HIFI 8',
O 4', Fl 4'
- Adagio*: Ped = Violon 16', Bass 16';
Pos = Fug 8', Piano 8', Aeol 8',
Fl 4'; HW = SpFl 8', HIFI 8', Fl 4'
- Allegro*: Tutti

AKMENĖ

Juozas Naujalis

Svajonė | Dream | Träumen

- t. 1: Ped = SubB 16';
HW = HIFI 8', Gd 8';
Pos = Gb 8', Fl 4';
+ ManCop, + Pos/Ped
- t. 32: + P 8'
- t. 44: + Vcoel 8'
- t. 49: – P 8', Vcoel 8'
- t. 54: – Fl 4' (grojama Pos)
- t. 69: – ManCop (grojama HW)
- t. 74: – HIFI 8'

Johannes Brahms

O Welt, ich muss dich lassen

- t. 1: Ped = P 16', SubB 16', EchoB 16';
HW = P 8', HIFI 8', Gd 8';
Pos = Gb 8', Fl 4';
+ ManCop, + HW/Ped, + Pos/Ped

Es ist ein Ros' entsprungen

- t. 1: Pos = Gb 8', Vcoel 8';
Echo (HW) = HIFI 8'

Kompaktinės plokštelės leidyba
parėmė Lietuvos kultūros taryba |
The CD release was supported by
the Lithuanian Council for Culture |
Die CD wurde gefördert durch den
Kulturbeirat Litauen

Eugene Gigout

Toccata h-moll | B minor

- t. 1: Ped = P 16', SubB 16', EchoB 16';
HW = HIFI 8', Gd 8';
Pos = Gb 8', Fl 4';
+ ManCop, + HW/Ped, + Pos/Ped
- t. 73: Ped + Cello 8'; HW + O 4'
- t. 89: + P 8'
- t. 101: + Subokt II/I
- t. 125: + Super II/I
- t. 133: + Super I-I
- t. 167: – Super I-I, + Mix
- t. 181: + Tr 8', + Super I-I

Projekto idėjos autorius ir vadovas, tekstų au-
torius | The idea of the project, author of texts |
Die Idee des Projekts und Autor von Texten:
Girėnas Povilonis

Garso režisierius | Sound director | Klang-
regisseur:

Petras Kričena

Maketuotojas | Designer | Aufmachung:
Gecentas Rakutis

Redaktoriai | Editing | Lektorat:

Brian Marmion

Rima Povilionienė

Vertėjai | Translating | Übersetzung:

Dmitrij Tonkich

Kristina Sprindžiūnaitė

Nuotraukų autoriai | Photo | Foto:

Antanas Ivinskis

Girėnas Povilonis

Gediminas Savickis

© VŠĮ Vargonų paveldo centras, 2015

www.vargonai.com

VPC 002

